

ПОЕЗИЯ НА ВРЕМЕТО И ОСЪЗНАТИЯ РИСК

Мариана Тодорова

В последните стихосбирки на Михаил Берберов е забележимо целенасочено разширяване на диапазона в лирическото превъплъщение. Но дори в артистичността на превъплъщенията се откроява определен акцент — стремеж към разкриване основата, първооблика на нещата. Богатството, неспокойствието и дълбочината на човешката мисъл ги превръщат в един непрекъснато „менящ се образ“ (търсенията на поета в тази насока напълно се покриват с мнението на Айнщайн, поставено като мото на стихосбирката „Морето се завръща“). Това творческо ориентиране към „началото“, към „същността“, характерно още за неговите първи книги, за Михаил Берберов не е връщане назад. Мисълта му не познава влеченията по обратни пътища, поетът създава нови координати, в които автор и читател се устремяват към търсените истини: „посоката в дълбочина./През всичко, което ме отделя от същината ми — ще мина. Ставам точен, защото се докосвам до началото.“

„Началото“ — това е смисълът на творческите му усилия. Стремежът на поета към н а ч а л о т о, към п ъ р в о о б л и к а на нещата не е стремеж към установяване на застинала, непроменима константа. Те се оказват опорните точки към същността на измерението, което включва раждането и смъртта. И ако между тях е „заключено“ протичането на човешкото битие, М. Берберов ще се докосне не до неговите видими прояви, а ще загребе в други пластове, в „подмолиите“ (често срещан израз в поезията му) на душата, където бушуват първични, изначални страсти и непримирени стихии на характера. В същото това битие светлите стремежи могат да изведат духа над делничното и грубото, могат да се открият истинските стойности или разумът, отчаяно мятайки се, още по-трайно ще бъде обсебен от „карнавала“ на мъчителните спомени. Защото във всяка своя книга поетът ще ни показва, без да спестява истините, неизбежните бездни и висини пред човешкото познание.

И все пак М. Берберов не е поет на стихийните, на необузданите колизии в живота. Рационалната нагласа на автора го насочва към същността на явленията. Но от стиховете му не е изтръгнато жилото на оная светла и неумолима тъга, която винаги съпътствува умните очи и щедрите сърца . . .

Сега, след като познавам цялостното развитие на този поет, ми е още по-трудно да определя импулсите на непрекъснато нарастващия интерес към своеобразните му поетически търсения.

В първата книга на М. Берберов „Внук на кавалджии“ (1958) ни покорява едно особено чувство — респект пред оная младост, която може да превърне болката или огорчението си в дълбоко осъзнато и функционално отрицание на несъвършенството. Защото няма по-висша цел в младостта от щастието, от красотата — от „радостта“, както най-често тук ги нарича поетът:

С признателност калпаци тежки сваляха
 пред Фичето деди и прадеди,
 че той строял мостове над реките . . .
 Зидарю, стар зидарю,
 а защо
 до радостта
 ти мост не построи?
 Не ти ли стигна камъкът,
 или
 ръката ти се беше уморила?

Образът на стария зидар, дълго живял и градил, ала не реализирал според младия поет най-важното в света, дали не е загатване за невъзможността да се постигне пълно човешко съвършенство? Струва ми се, че авторът още е далеч от тази истина. В първата стихосбирка отсъствува тъгата, тая светла, но могъща и неизлечима тъга, която по-късно ще се засели във всичките му творби и която ще бъде плод именно на това прозрение. В същата стихосбирка все още много витален е духът му. В „Песен за мечтата на гърбавото“ и „Песен за празника на възмъжаването“ резецът на мисълта извая дълбоки прозрения за разноликостта на човешките съдби, за различната стойност на нещата в зависимост от възрастта. В „Песен за баща ми“ се изявява предимно емоцията — с несперените възклицания и поривистите въпроси, с нетуширания изказ на недоверието, със загадките, които сключват кръстопът пред всяка обич. Монологът добива реторичен аспект, защото отговорът се постига по посока на едно взаимно търсене на истината:

Тате,
 остави копача, не разбуждай
 с тоя страшен звън в нощта
 мъката на близки и на чужди,
 не разбуждай с тоя звън скръбта . . .
 От години все звъни и вика.
 Тръпнем ний, щом слезе вечерта.
 А от вас не се завърна никой —
 вест не прати син,
 нито баща . . .
 Тръгнахте . . .
 По чуки и поляни
 зиме,
 лете
 ровехте пръстта —
 търсехте заровено имане.
 Кой ще си зарови радостта?

 Тате, тате, по-добро имане
 среща ли, кажи, от обичта?
 С ласки ли не те насити мама,
 с обич ли — добрите ти деца . . .

След отпечатване на стихосбирката „Луната в една от своите четвърти“ ще забележим, че характерът на изказа в стиха ще се промени много.

Това стихотворение, включено в първата стихосбирка, е показателно и с друго. Времето — отчетено като творческо развитие за поета — ни убеждава, че тази творба не е плод на случайно наблюдение или на инцидентна драма. Лирическият герой в поезията на М. Берберов (особено проличава това в „Отдалечен ще бъдеш близо“ и в „Морето се завръща“) носи един тежък и неотменен кръст, който отдавна, навярно още от младостта, разпъва душата му — между онаследената „иманярска“ кръв на волния дух и дълбоко приковаващия резец на познанието, който обезсмисля много „случайни“, внезапно възникнали пориви, присъщи на темпераментните натури. Забележете голямата синовна обич и привързаност към майката („Среща в болницата с мама“) — българката

с почти патриархални добродетели. Но истинското преклонение е пред бащата, в чиито жили бушува скитническа, иманярска кръв, породила немалко сътресения в неговия дом: „Татко мой/и мой бог, / ти не си в пространството. /Аз съм кръвната твоя проекция/ в тоя свят/ стар като тебе/ и като мене млад./ И съм много богат, / че си в мен, посребрени бедняко.“ Неспокойната природа, от една страна, и все по-устойчиво извиващият се интелект, от друга, пораждаат вечния конфликт в душата на поета, неговата тръпна болка — мъдра, проникателна, понякога страшно горчива . . . И си мисля: дали не е най-скъпо заплатеното познание, онова, което се ражда и подхранва по дългите пътища, превърнали се в безкрайност, защото са преоткривани от жизнената природа на неутолимия човешки дух:

Мечтал е нявга майсторът Манол
крила да има, птиците да стигне . . .
Мечтата твоя, майсторе, какво е?
Отдавна аз съм птиците надминал.
Но радват ли железните крила,
когато пак е слънцето далече,
когато пак небето е безкрайно.

Бих искала да съпоставя този цитат с друг от поемата „Нефт“, отпечатана в една от по-късните му книги — „Отдалечен ще бъдеш близо“:

До там ще стигнеш,
но пробий скалата.
С дъха на нефт ще те пресрещнат после
лукави пясъци —
недей им вярва.
И глина с цвят на нефт ще легне меко
в ръката ти —
но ти недей ѝ вярва.
Ако се поддадеш,
могъл би дълго
различни свои страсти да изваяш.
Но после
те ще ти напомнят често
за времето, което е умряло.
След туй
дали ще можеш пак да търсиш?

Налице е вече не толкова необузданият стремеж, присъщ на темпераментните натури, тук присъствава лирически характер — трезв романтик, който живее не само със сърцето, но и с ума си. И все пак колко различен е стилът на М. Берберов от тънкия скепсис на В. Петров или от жестоките откровения на Ал. Геров. Той е по-близък до остроумната фраза на Далчев, но се различава от него по „непредпазливостта, с която изследва „пластовете“ на живота. Той целият е бунт и движение; в поезията му има светли приливи и смазващи с откровеността си думи. Той е огънат — единственото негово равновесие! — на чиято влада се раждат истините:

О, пламъкът,
най-гъвкавият,
най-подвижният.
Той може
да грее и
да стопля,
да изгаря —
опустошителен и съзидателен:
първотворец,
Единственото мое равновесие.

Този пасаж е от поемата „Морето се завръща“, от едноименната стихосбирка на М. Берберов, към която ще се върна по-късно. Той потвърждава колко верен остава поетът на своята творческа позиция.

Отбелязах вече, че всяко познание го удовлетворява, но не и насища. Отново се раждат искрите на друго желание, искри, припламващи в дългите нощи:

И аз събирах сили:
в късни нощи
мечтах над много скършени мечти,
от мъртвите се учех на търпение,
от слепите се учех да вървя
спокоен и уверен в тъмнината,
от живите — на храбростта, която
тежи на остриетата на ножа;
за любовта научих, че остава
дори и под рждасалите ризници.
И радостта, и мъката заключих
във клетката на моето сърце.

Цитатът показва, че ще изпуснем най-същественото от поезията му, ако сведем анализа на тематично-образния свят до камерна себепоканост, толкова чужда на натюрел като тоя на М. Берберов. Затова появата на втората му книга „И се сляха с изгрева“ (1964) не е изненада. Тематичното ѝ богатство е заложено в творбата „Песен за лозницата“ от „Внук на кавалджии“. Деветте епитафии за подвига не са инцидентно явление за поезията ни. Появиха се „Пирински балади“ на Ев. Евтимов, „Епопея на незабравимите“ на Иван Динков. Съвременният нерв на творбите, посветени на революционно-героичния момент от формирането на националното съзнание и самочувствие, се постига не чрез ореолна показност на личността — открила подвига чрез собствената си жертва, — а чрез разкриване действителната стойност на извършеното и най-вече: разкриване стойността на идеята, тласнала към саможертва човека. От тази позиция М. Берберов определя творбите от „И се сляха с изгрева“ (едно чудесно заглавие, символ на неумиращото дело на борците-антифашисти) като епитафии, макар одичното начало да е доминиращо в тях. Защото съвременният им нерв ги е доближил „пространствено“ до читателя, превръщайки величието на героите в една духовна необходимост за съвременника днес. Ето защо поетът не баладизира подвига, а му търси реални, близки за съвременния читател измерения:

Спри моя песен!
Не разкрасявай
с хубави думи
тежкия спомен.
Нека в сърцата
Той да се върне
остро изрязан
като присъда.

.....
Нека да бъде
ударът — удар,
писъкът — писък;
камъкът — камък.

Колкото е жесток в реакциите си към догмите поетът, толкова е безпощаден и към най-невинното отстъпление от идеала на комунизма. Защото е убеден, че всеки идеал е действителен само тогава, когато е неопетнен, само такъв той може да бъде могъщ стимул за духовно изменение и обогатяване на съвременника. Затова сатиричният елемент се явява функционална съставка в композицията на творбите с одическо звучене:

Само кръта му
ясночервена,
южночервена,
страшно червена

вечно остана
честно червена.
Стара Загора.
Стара Загора.

На юг от тебе —
 жълта пшеница
 От теб — на север —
 почва Балканът.
 Ти си в средата,
 Стара Загора.
 Жив град
 с темели,
 в кости забити.
 ... с усет за пролетен ритъм
 в душата си,
 с нови съзвездия-мисли
 в ума си,

пътниче,
 своята умора свалил
 в апартамент
 с квадратура достатъчна,
 с баня,
 в която се къпеш след работа;
 пътниче,
 ти, който имаш съдба —
 мост между вчера
 и утре...

Вярата в необходимостта от присъствие на идеал в дните ни не предполага безволие или лековерност и затова до нейното могъщо одическо звучене бди сатиричният живец, който в същност е нейна защита от пипалата на антихуманизма.

„Не просто позиция. Не въобще позиция. Не само позиция с абстрактно хуманни измерения. В нашия категоричен век — пише в едно свое изказване поетът — няма омраза въобще и обич въобще. Поляризацията на убежденията, зад привидната им зряла уравновесеност, е поляризация категорична. Тогавя никак не бива да ни бъде чудно, ако се окаже в един момент, че можем да се срещнем с антихуманна обич и хуманна омраза. Може би звучи парадоксално едно такова твърдение, но ако се вгледаме в събитията, станали само петдесет години назад, ще се убедим в истинността на едно такова твърдение. Какво имам пред вид ли? Съдбите на милионите хора, издигнали знамето на пролетарската революция в името не на еснафски стремления, а в правото си на господари на своя труд, в правото си на защитници именно на един хуманизъм, чието конкретно съдържание се определя от героичната саможертва за идеалите на комунизма. И става вече ясно, че при едни такива обстоятелства не е все едно какво и кого ще обича или мрази един писател, един художник. Ако по начало талантът съдържа в себе си човеколюбието, т. е. позицията на градивното начало, то сега, в нашето политизирано съвремие, не е вече все едно в името на какво ще изграждаш, в името на какво ще сътворяваш една красота. Както не е все едно за кого ще сътворяваш тази красота. А оттук и смисълът или безсмислието на едно творение. В този случай не може да има оневиняване в името на артистичността. Капризите на дарованието се изпразват от съдържание, ако не са подчинени на поведението на твореца.“

Обогатяването на поетико-образните похвати, разнообразяването на композиционните връзки, търсенето на нови отсенки на метафората — това са естествени авторови стремежи: за да се открие двуплановата (защото е обективно съобразена) измеримост на явленията, без обаче да се елиминира категоричността — която е категоричност тъкмо на позицията в осветление на диалектически сложните причинни връзки между нещата в исторически аспект. А позицията е една — позицията на хуманността, която не се реализира в абстрактно човеколюбие, а в конкретно политическо съдържание.

* * *

Бих казала, че с излизането на „Луната в една от своите четвърти“ започва вторият етап в развитието на поета. Какво имам предвид? Преди всичко ярката интелектуализация в тематичното осмисляне, един по-широк диапазон в лирическите превъплъщения. Стихосбирките „Хляб, замесен с любов“ (1968) и „Луната в една от своите четвърти“ (1968) излизат едновременно. Струва ми се, че ако някои от стихотворенията (като „Дървото, слънцето, човекът, само-

тата“, „Пази си вярата“, „Огледало“), поместени в „Хляб, замесен с любов“, бяха влезли в стихосбирката „Луната в една от своите четвърти“, това мое твърдение за нов етап в развитието на поета щеше да бъде още по-основателно. Едно от най-оригиналните, типично негови стихотворения е „Пази си вярата“. То убеждава още веднъж колко верен на своята природа е поетът, но и колко сила се крие в гордата самота на ония, които и в най-тъмните угрози запазват своите небеса:

Не позволявай да ти вземат вярата!
Ако те спрат, върни се и тръгни
към себе си. Към своите небеса тръгни,
в които пеят птици. Чуй,
спокоен чуй отекващата покрай теб мълва...
И се отдалечи от нея с още
една спокойна крачка — по-навътре.
Когато спреш, назад не се обръщай.
Не любопитствай. Намери един
от стихналите скални манастири,
които си дълбал в минути
на горда самота.
Клепалото му удари. И влез
в олтаря му, изсечен сред скалите,
Така... И все така... И винаги така.
Отивай по-навътре, по-навътре.
Там, гдето даже ти самият никога не си се отзовавал.
Безкраен си, повярвай ми. Безкраен си.
Върви към себе си. Навлизай смело в себе си.

„Тракийска гробница“, „Океан“, „Монолог на чудака“, „Стихотворение, писано с поглед, обърнат назад“, „Мъртво вълнение“, „Клоунът“, „Лирично адажио“ „Анхило“ от стихосбирката „Луната в една от своите четвърти“ са подчертано философски творби, в които иносказателното има превес над пластичното:

Само на безбожното налягане
моето сърце да издържи,
моето сърце, единствено останало човешко.
Но ако от радост полетя нагоре,
към повърхността,
за да разглася на всички живи,
че и твойто дъно има край!
Ти спокойно можеш да премажеш
с тонове налягане сърцето ми.
Но и себе си ще окървавиш, океане.
О, едно сърце човешка кръв
стига, за да промени поне
цвета ти.

Наистина това е една от най-оригиналните творби на М. Берберов. Следващите стъпки в развитието на поета показват как мисловното начало ще взема все по-голям превес над емоцията (най-осезаемо това се забелязва в стихосбирката „Отдалечен ще бъдеш близо“), за да намерят своето равновесие в стихосбирката „Морето се завръща“ — най-силната книга на М. Берберов.

* * *

В стихосбирката си „Морето се завръща“ М. Берберов се насочва към една твърде позната за съвременния читател тема — изграждането на големия национален обект Девня. Внесе ли той нещо ново? „Обстоятелствеността“, външните атрибути на техническия ръст са отстъпили пред задълбочения психоанализ на човешкия път към прогреса — донякога толкова неравен и труден. Реалността на конкретния факт обема и други истини, истини — обобщения за явля-

нията от сегашното време. Единичното е видно и показано в неразривната му връзка с динамизма на другите процеси.

Времето — като дистанция за преосмисляне и като критерий за истинност в поезията на М. Берберов — ярко налага своето присъствие. Непрекъснатоменящият се образ на света е осъзнат от разума, но е подвластен на времето: „единно е само единствено времето: както тъгата“. И тук са допирните точки между активността на промяната (във времето) и нейното осъзнаване (от личността, която осмисля тази промяна, направлявайки я като съдбоносно открителство). Но в тази промяна има и неумолима, мъдра тъга, дошла от дълбините на познанието, които крият и горчиви истини. Така в поезията му органически се съединяват разумните човешки пориви с естествените изменения във времето. В поезията на М. Берберов човешкият дух не е угнетен от времето, той само е проникнал в него, вселил е делата си, моделирайки света в измеренията на това вече о п о з н а т о и о в л а д я н о време. Затова поетът изрича благослов пред „простора на умните сърца и мъдрите очи“. Това всъщност е ключът към своеобразната поетика на този автор: равновесие между емоция и рационална нагласа или, което е още по-точно и съществено за поезията на М. Берберов и особено за тази книга, това е преди всичко дълбокото им родство. Затова те не се чуждеят, те се допълват естествено, пресъздавайки богатството на живота в богатството на художествени форми:

... Дълбоко в мен се вглеждат, там, където
в пейзажа вътрешен потъва видимото. /И се багри
от цветовете на сърцето. И пак е истински светът,
но в други краски битието му открива своите измерения/

Изграден е „вътрешният“ свят, който намира художествен израз чрез пластични изобразителни фрагменти. В него е трансформирано „видимото“ дотолкова, доколкото е опорна точка към втурване в дълбочините на истините за света и индивидуалното битие. Примамливи са селенията на хармонията, обогатена от цветовете на сърцето, но постигната (преди всичко!) чрез критериите на разума. „Разум“, съпътствуван от „осъзнатия“ риск! Съзнателен риск, който определя жизнеността на извоюваното възмездие. Така тази поезия, разглеждана като цялостен художествен феномен, създава трипосочие: р а з у м, р и с к, в ъ з м е з д и е:

Но във скали подводни се разбили умове,
които знаели да мислят;
и водорасли се уплели във сърцата,
които истински разбирали езика на водата и на вятъра,
и във водовъртежите потънали зениците,
които искали да виждат;
и оглушал слухът, когато
поискал
да чуе истината на водата.
И долетяла в това гнездо за кораби
столетна самота.

...
От отравяне
трябва да спасим голямата вода.
Тя сънува своето начало —
значи, бъдещето си сънува
Тя сънува р и с к а на живота си!
Вие можете да ѝ помогнете.

...
Но трябва
дъното да се разчисти.
Вий сте о т м ъ щ е н и е т о на водата, водолази!
Вий ще върнете достойнството
на водата.
Трябва дъното да се разчисти...

Обстойно цитираният откъс е от поемата „Понтос Евксинос“. В нея се откроява рефренът „Трябва дъното да се разчисти“ (повторен седем пъти). Авторът ни напомня, че не е важен само резултатът от осъществяване на един замисъл, в основата на всяко дело трябва да бъде чистотата на идеала, непритворство в деянията (всичкото това преминало през горнилото на разума) като изключително необходима предпоставка за реализация на хармонията в личното и в общественото битие. Бледо би ми се струвало, ако окачествим повтарящия се рефрен само като предупреждение към разума. То се отнася и до риска, защото е „трудно да носиш своята съдба, без риска сам да я създаваш“. „А кой ти е откраднал радостта на риска?“ — болезнено остро пита поетът, разбирайки, че рискът може да присъствува категорично или да липсва в характера на човека. Благородството е у тоя, който съумее да палне искрата на риска. Другите поетът оприличава на „медузи със страхлива предпазливост на сетивата“.

М. Берберов художествено изследва „риска на революцията“. Поетът ни внушава, че всяко историческо движение е породено не от стремеж към материални ценности само, а представлява дълбоко мисловно движение за преоценка на човешките съдби и на промените, които води след себе си всяка революция. През раните и кръвта тя е жизнена необходимост, защото е свързана с човешкия разум, който ѝ е дал социално направление. Берберов акцентува върху предпоставките, върху първопричините, които тласкат към промяна (в най-широк смисъл) и които се осмислят от човешкия разум, а не върху обективния краен момент на осъществената цел. Като творец го привлича тласъкът към тази цел, а не реализираният резултат. Септемврийското въстание 1923 г., макар и разгромено, за българския народ се оказа повече „необходимост“, израз на една политическа воля, отколкото „резултат“. В поезията на Берберов рискът притежава точно тази жизнена необходимост, която го превръща в историческа повеля:

Обожавам риска!
Свободата — значи риск.
Рискът да се изтръгнеш
от клетката на далекопроводните жици,
оставил гнездото си долу,
сред пшеничните стебла на дните,
сред паяжината на думите,
шума и звуковете,
и — полетял към синята смърт на небето —
да помамиш многоокия живот
след себе си.

Обожавам риска!
Истината — значи риск.
Рискът да създадеш
нова плът за нещата.

Обожавам риска!
Революцията — значи риск.
Рискът да бъдеш
Стрелка на компас,
която посочва
не оста на земята,
а оста на сърцата...
И така да променяш пространството —
както орачът променя
прастарте гробища в ниви за посев...

* * *

Проследявайки творчеството на М. Берберов, ще се види как познанието на поета за живота се мени, задълбочава се, без да се променя коренно отношението му към света. В творческата позиция на автора съществува една трайна,

устойчива жизнена философия, чужда на консерватизма тъкмо защото е подхранвана от силно търсещ интелект. М. Берберов е поет, който се стреми към мащабни обобщения. Затова ярката интелектуална метафоричност е неизбежна; тя съставя и отликата на поетиката му.

В първата част на статията си засегнах подчертаното отношение на поета към разумната човешка сила, която направлява делата, към необходимостта от риск, към резултата от възмездие. Това са степени на непрекъсващия във времето живот. Но неговото възходящо развитие поетът ще потърси в три измерения, взаимно вплетени, изкристализирали като осъзнати акценти на битието ни: интелект, свобода, самота (условно наречена), видяна не като отчуждение, а като опасна и дивидуалност. В нея трайно е вграден обогатеният интелект. „Щастливите самотници с очи на Айнщайн“ — казва поетът и за нас не е трудно да открием проникателните умни очи на познавателите висини и рисковани посоки:

И в кръговрата на времето зрее нашата възраст.
По пътя към своята вечност вървим. Сами — от самото начало.
После — с другите. По средата — със всички. А в края —
отново сами: като семе, облак и атом . . .
Капе росата на годините в колбата на живота.
От нашата кръв съкращаваме. Но ние се раждаме.
Все още . . . Още! През атомния облак, в който сме обвити.
Стене страстта като зелено гущерче с откъсната опашка.
И в сумрака на плазмата е спотаена
мистерията на смъртта и любовта.
Ала ракетите са бъдеще — помнете! —
най-малко с две значения.
Все още в орбитата на слънцето пътува земята.

(стихосб. „Морето се завръща“)

Доверието ми към поети от творческия тип на М. Берберов е по-пристрастно: този автор не е лирик, в чинито творби емоцията има отговорността да разкрие истината чрез преживяванията — всяка емоция е повече или по-малко реакция, може би дълбока, но в известен смисъл едностранчива, — а е лироепик, защото същността на поезията му е в диалектичното виждане и пресътворяване, което се стреми не само към по-обемни форми, но и към по-разностранно внушение на идеята. (Тук трябва да бъде и гледната точка при оценка на поетиката на М. Берберов, която най-ярко откроява спецификата си чрез поемата — последната му книга е изградена изцяло от поеми.). Защото: ако очите ти, които виждат облака, „дотука спрат“, как ще узнаеш, че „кръвта на облака сънува мълния“; ако мълчанието на утрото за теб е само оттегляне на нощта, как ще почувствуващ, че мълчанието в същност е присъдата над дългите нощни мисли в себе си; ако лекомислено си вдигнал острие над своята обич или над дъхавата дъга, как ще усетиш, че кръвта на окосените тревни мъчително се стича в невидими потоци и „ухае прозрачната им сянка“; ако краят на забързаните пътища и тежките релси за теб е само един възможен край, как ще прозреш, че релсите — това са черни вени, „прерязани и стегнати на края с железен бинт“, за да не изтече бързината им и . . . непожалващото никого време . . .

Нравствените норми, които човек създава в процеса на познание и преди всичко при самопознание, претокриване на първоизворите, приобщаване към несигурността на риска, изучаване логиката на догмите, вникване в същността на моралните ограничения, късане примките на школуваните отношения между хората, отричане себе си в пътя към себе си — това са само нюанси в богатата, сложна диалектическа картина на поетическия всемир, създаден от поета.

За Силвестър от „Легенда за Сибин“ например истината е изстрадано самопознание. Това е самопознание, към което е устремен винаги човекът, с молуляции и степени, очертани от релефа на съответната епоха: „Защото открай

време аз търсех истината за човека и я търсех страстно. С трън бодях сърцето си, потисках поривите на плътта и воплите на душата, с пост оковавах тялото, с яростни молитви молах Бога да ми я открие. Но той мълчеше, а беше в мене, в съвест, в дух и в мисъл . . . няма дело на света без личното каквото и да е то, лъжа или истина, и всичко, що човек създава, създава го чрез своите мечти."

Поемите „Нефт“ и „Тракийска гробница“ на М. Берберов, разбира се, с всички специфики на поетическото изображение, показват близост с творческата позиция на Ем. Станев: човекът — устремен към първооблика на нещата, към тайните на човешката душа и превратностите на битието — е показан като сложно социално явление. В неговия път към истината съществува крайна цел, но не съществува крайност на познанието.

Устойчиви връзки, битие и смисъл, бъдеще — това са компонентите на човешката „памет“ във времето. Времето притежава измеримост и тя е в стойността на създанието — или на разрушението, т. е. стойността на духовните изменения у човека. Защото времето — това сме ние, хората — казва Евтушенко. В този смисъл времето като категория в поезията има конкретно-историческа проекция.

В поезията на М. Берберов човешкият разум овладява стихийното начало — в битието или в природата. Дори в неспокойствието и вакханалията на стихийните поетът „присажда“ определени черти от човешкия характер, които единствено могат да родят тържество:

Скалите продълбах.
И дълго страдах
за светлина — но почнах да блестя.
Огрявах пътя си.
Сред пропасти пропадах.
Но си създадох
криле —
за да излитна нависоко.
Родиха се и идоли от камъка.
От свод на пещера не по-високи.
Те бяха и прозрачни като мен.
Възпявах ги.
И раждах свое ехо,
сгъстило въздуха в пещерите.
Опиянено в своята радост,
то
рушеше сталагмити,
сталактити . . .
Така сама достигнах в своя път до
тържествената смърт на всички идоли!"
(стихосб. „Морето се завърша")

Това е поезия на движението, на причинно-следствените изменения в галактическата мащабност на явленията, на човешките дела и чувства — на живота. Така се откроява пресечната точка между съвременното съзидание и дълбините на човешката душа, която го реализира. Функцията на парадокса в поезията му се свежда до провокация на остарели принципи и лъжливи добродетели.

В поезията на М. Берберов светлината на поривите, на свободния избор, непомръква от строгостта и трезвостта на разума. Те могат да бъдат в конфликт — повече или по-малко дълбок и драматичен, — но като всяко диалектическо единство постигат равновесие в едно по-високо, по-хармонично състояние:

Ти, който имаш вече своя път,
освобождавай го от прах и от завои непрестанно.
Ти, който имаш вече своя дом,
освобождавай го от ключове и от ключалки непрестанно.
Ти, който имаш вече своята усмивка,
освобождавай я от примиреността ѝ непрестанно.

Ти, който имаш вече своето сърце,
освобождавай го от дребните му страсти непрестанно.
Ти, който имаш вече своята свобода,
бъди . . .
бъди самият свобода.

(стихосб. „Отдалечен ще бъдеш близо“)

* * *

„Законът на Нютон“ (от новата му стихосбирка) е интимно-философска творба. Верен на себе си, авторът не е елиминирал гласа на времето. То е тук — бързащо и безпощадно, а редом с него Обичта — светла и обгаряща; Обичта е и във Времето чрез своята крайна обреченост. Препрочитах тази поема и тайничко завиждах на поета за смелостта, с която може за себе си да развенчае всички илюзии, уверявайки ни, че удовлетворението на духа е в пълното осъществяване, изграждане или дори изпепеляване на любовната мечта — желание, а не в илюзорното креене на спестени откровения. Оттук и неосъзнатият, но жесток акцент в думите, отразяващи конкретното „сега“: „Ти си цялата обич с е г а“; Той е твой, той с е г а е превърнат на пламък“; „А въздухът, единственият, който дишаме с е г а, какъв ще бъде? Нали не съм листо, което се разделя със дървото си?“ . . . „Сега“ обема не толкова краткостта на човешкия живот сред безкрайната вселена, колкото краткостта на чувството — една смела и тъжна откровеност . . . Защото това е любовта-стихия, изпепеляваща дългите мигове на очакване в ликуващи езически мигновения; увеличащата и безпощадна обич, превръщаща близките хора в спомени.

Тя е толкова неизбежна, колкото и тъгата на поета — една болка, неотстъпно прииждаща с „карнавала“ на мъчителните спомени за хората, останали назад, в другото време, отречени и обречени от новородената, обемаща в себе си всичко любов. Такава, каквато е всяка истина. Любовта, внушава ни поетът, е като слънцето. Сближава ги примамната за човека топлина. Но ако и слънцето е твърде „жестоко в светлата си прямота“, тогава трябва ли и може ли да се избягнат нейните рани?

Любовта на поета към обичаното същество е витална стихия, изпепеляваща страст. Тя е тържество на плътта, но е изпитание и за духа, защото той винаги е буден през разпънатите на кръст от болка и равностетка сетива. Един жест и той се издава („кафяви и гладки от взиране пропасти“). Горчивините, спестени тази творба, избликват в други: „Сърцето е кървав часовник — обречено време. / Паякът на гравитацията все плете. / Ала умът взривява своите ядра“; „И върхът дори спестява своите надежди . . .“

Странно, но е така — в поезията на М. Берберов присъствува ярко любовта, но на обичаната жена липсва конкретност, осезаемост, плътни черти. Дори и страстта е показана като степен на преживяване, а не като стремие към любимо същество. Обяснимо е тогава защо в стихотворението „Океан“ М. Берберов изобразява „сенки на обичали мъже, сенки на о б и ч а н и жени“. Любовта е по-скоро измерението на голямото вътрешно чувство у поета, въздухът, който „дишат гърдите му“, топлината земя, към която той се стреми като корен:

Ти, усещана само,
раздвижена в лъх на коса или в шепот на устни,
ти, обгърнала всичко; предмети и спомени,
страсти, молби и желания,
ти, спокойно присъствие, пълно с лъчите на утрото,
с марианята на пладнето,
с кроткия гълъбов здрач
или с плътния мрак на нощта,
ти докосваща всичко,

във всичко намерила себе си като ласка прозрачна,
ти си тук — едновременно ти си край него и в него.
Той минава през теб, ала ти си до него невидима.

(стихосб. „Морето се завръща“)

Само тя:
от кост по-бяла,
малка.
Като чувство нежна.
Само моя.
И нетленна . . .
Ала не и жива.

(стихосб. „Отдалечен ще бъдеш близо“)

Винаги ми се е струвало, че интимната лирика разкрива, ако не най-пълно, то най-точно същността на лирическия характер. Ако притворство е движило перото на твореца, скрито зад гръмогласния патос в подчертано граждански творби, в откровението за обичта непременно ще рухне. Тук всеки шрих на отразеното преживяване е деликатна страна на характера; съдържателна багра, стаила в себе си настроения и желания, в основата на които лежи конкретно разбиране за стойността на битието, за силата и противоречивостта на човешката същност. Но в поезията на М. Берберов, изградена върху символно-алегорични представи — една тъжна и откровена равностетка, — диша непобедимо животът: сложен и многолик, превратен и единен в началната си същност. Обичта в поезията му няма себична показност. Като част от света и от неговото непрекъснато движение — само така тя може да живее в стиховете му. Затова любовта не е „застинала вечност“, изградена чрез щедри уверения на лирическия герой. Преклонението е не пред нейното дълголетие (което може да означава и сиво примирение заради дълга), а пред раните, които оставя тая обич чрез острието на щастието и страданието, от които е изградена. Рани, които са живи дълго или които бързо заздравяват и се превръщат в белези. Или спомени . . . Затова неумиращото начало на любовта не е в заключената неповторимост или единственост, а е преди всичко в сложната, в многоликата изява на чувствата в продължение на не един човешки живот. В това е нейната вечност: живо вкоренена в краткостта на многостранни превъплъщения. Тя е част от диалектиката на живота — начало на неумиращите и нестареещи духовни ценности. С такъв — и кратък, и вечен — образ живее любовта в поезията на М. Берберов.

Интимните стихове на поета не са любовна лирика, самостоятелно обособена от цялостното му творчество. Изявата на чувството е по-скоро реализация на човека, на неговото и устойчиво, и богатеещо отношение към света. Може би тъкмо чрез съкровените преживявания поетът решава, че най-убедително може да докаже личната си увереност в повторемостта на изконни белези на човешкото съществуване, да докаже съхранимостта на „началото“ у нас, хората, открити не само като единици, индивидуалности, но и като непрекъсващ във времето живот — на човешки разум и емоционална памет. Измяната (към другите или към себе си — което е още по-точно за творческото му разбиране, защото непременно означава измяна и към другите във втория си план) или пък омразата не създават вечното. Те могат да наскат профила на времето, но неговият съхранен във вековете облик е извайван от дланите, направлявани от обичта (в най-широк смисъл). Най-ярко това отношение на твореца към света е показано в стихотворението „Тракийска гробница“.

Ето: речните камъни, вградени в стените на гробницата, изсъхват „без милувката на пъстървите“, там сърцата мълчаливо са се стапiali като тъжни пресли . . . Но ако се „отдалечиш от себе си“ и проникнеш назад, в пластове на неподвижното време, ще видиш, че мълчанието на тази погребана всеотдай-

ност „прилича изумително на два млечни пътя, срещнали се в мрака на пръстта“. Ветрилото оживява като „лапичка на молящо се за живот котенце“; от сребърния наколенник на мъжа-воин мълчаливо засиява скритата преданост на сребърна жена, някога прегръщала нозете му . . . и там, в помръкналите светкавици на аристократичната застиналост — колко много „древен гняв“ в упор срещу времето и съхранена доблест . . . Личният живот е потъргнен във връзка с галактическата мащабност, частица от която е и човекът:

Само две луни от злато
греят върху люлката на обиците й.
Жълтият им сок са пили живите треви,
пробили
с коренчетата си камъка на бялото небе.
Ала ний не чуваме зеления им шепот,
уловени като весели пъстърви
в мрежата на своите страсти.
И така завършваме спокойни
вечното си земно повторение.

Проявата на обичта (на верността към себе си, на доблестта, на гнева дори) в поезията на М. Берберов е видяна в най-широк аспект: и като горда, самоизбрана привързаност към скъпо нещо — една от същностните черти на свободата; и като рушене, дърпащото назад съвестта, псевдоблагородство и утвърждаване на честното безразсъдство — степен в богатещия интелект; и като трезва преценка и лично участие в трудни, рисковани посоки — съхранена индивидуалност.

Чрез тези изяви на съвременната личност поетът утвърждава най-човешкото у човека.

* * *

В хода на времето нещата, явленията имат различно проявление. Но те съдържат и обща задължителна величина-измеримост: съдбата на човека, поставен на кръстопътя на събитията — потърпевш, но оцветяващ с кръвта и духа си техния смисъл и крайна цел. В закономерността на протичащото човешко битие се вплитат нишките и на волята, и полюсните прояви на разума и интелекта, и носталгичната болка по отминаващото, и вярната или невярна мисъл-предусещане за бъдещ успех или томителна обич, и горчивите, но съкровени прозрения за личната участ с водопадни отскоци и шеметен бяг . . . Мисълта на човека от нашия век е в състояние да улови сложните проблеми на съвременността. След като тази мисъл, дълбока и противоречива, но трайна в дълбаенето на крайната цел в човешкия живот, има присъствие в нашето време, то художникът-творец поема огромната отговорност за дълбоки, проницателни естетически обобщения.